

allowed», which implies the imposition of a direct legal obligation not to perform this or that action.

In some constitutions of European states, a provision has been established, according to which it is impossible to break into a person's home or other property without his consent. However, there is no such provision in the Constitution of Ukraine. In our opinion, in order to more effectively protect the inviolability of a person's home and other possessions, provisions on entering a person's home or other possessions without their consent should be established at the constitutional level. In this regard, the provisions of Part 2 of Art. 30 of the Constitution of Ukraine to add the phrase «without her consent», as well as to regulate in more detail the issue of entering a person's home or other property without her consent only in cases specifically established by law or by reasoned court decision.

The provisions of Art. 30 of the Constitution of Ukraine to be laid out in accordance with the requirements of international documents on human rights.

Keywords: *constitution, housing, inviolability, the right to inviolability of housing.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-19-27

Олена МАРЧЕНКО ©

доктор філософських наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

ПРАВА ЛЮДИНИ У ВИМІРАХ ЗАХІДНОЇ І СХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

У статті розглянуто соціокультурні проблеми реалізації прав людини у контексті діалогу західної і східної цивілізацій. У ній репрезентовано історичні передумови та системні причини суперечностей між західною та ісламською концепціями прав людини, досліджено специфіку ціннісних засад формування східної правової ментальності, обґрунтовано необхідність досягнення балансу у взаємодії індивіда і суспільства із збереженням культурної ідентичності народу. Проаналізовано дві тенденції у сучасному розвитку ісламської правової сфери, одна з яких спрямована на збереження культурно-цивілізаційної своєрідності, а отже, містить у собі ознаки опозиції іншим правовим системам; друга – на зближення ісламської правової думки із західними підходами до прав людини. Обґрунтовано визначальні риси мусульманської концепції прав людини й з'ясовано: якщо західна культура культивує прагнення людини бути суб'єктом-організатором діяльності, то у східних культурах суб'єкт діяльності – цілісна група, яка і є носієм реальних прав, а індивід наділяється певними правами, будучи частиною цієї групи.

Під час дослідження проаналізовано спроби східних держав та їх коаліцій створити загальноісламські декларації та хартії, засадничими положеннями для яких були західні аналоги, зокрема розглянуто основні положення Загальної ісламської декларації прав людини 1981 року та Каїрської декларації з прав людини в ісламі, які стали предметом широких дискусій у східних державах. Оскільки в основу цих документів було покладено Загальну декларацію прав людини та Європейську Конвенцію із захисту прав людини та основних свобод, то фактично, ці дискусії зумовлені перманентним протистоянням західної та ісламської концепцій прав людини.

Доведено, що вказані суперечності є об'єктивно зумовленою культурно-правовою даністю, а людству, в усьому його культурному різноманітті, не unikнути конструктивного діалогу і досягнення компромісу у цьому міжцивілізаційному діалозі.

Ключові слова: *права людини, західна і східна правові цивілізації, іслам, діалог культур.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. у світі активізуються глобалізаційні процеси, внаслідок чого на міжнародній арені відбуваються зміни, які торкаються усіх сфер політичного та соціального життя. Геополітичні трансформації призводять до зіткнення інтересів держав із різними ментальними засадами та правовими традиціями. Відповідно виникає нагальна потреба у знаходженні компромісів й діалогу, що виходять за межі взаємодії між урядами та торкаються культурних міжнаціональних відносин. Найбільш проблемними виявляються у цьому контексті взаємини західноєвропейської та мусульманської культур. Розбіжності між ними

© О. Марченко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2069-9942>

lina728@ukr.net

виявляються на різних рівнях, починаючи від побутового (наприклад, інтеграція ісламських мігрантів у європейське суспільство), закінчуючи політичним (укладання договорів та створення міждержавних об'єднань). Як наслідок, неминуче виникають конфлікти, у тому числі збройні, зумовлені цими суперечностями. Тож проблема правового урегулювання цих конфліктів набуває все більшої актуальності, а її вирішення потребує ґрунтовного аналізу того, як розуміються і реалізуються права людини у вимірах західної і східної цивілізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Розгляд феномена прав людини саме у цивілізаційній перспективі передбачає попередню концептуалізацію поняття «цивілізація». На думку О. Рафальського, цивілізація – це більш складна структура, ніж суспільство, держава. Вона містить у себе політичні, економічні, етнічні, культурні і релігійні феномени, а також спосіб життя. Дослідник порушує питання класифікації цивілізацій й наголошує, що розглядати його необхідно комплексно. Адже класифікувати їх суто за релігійним критерієм недостатньо. Кожна з глобальних релігійних цивілізацій існує у своїй регіональній формі, яка має свою культуру, мову, спосіб життя. Туреччина і Алжир входять у глобальну ісламську цивілізацію. Але вони відрізняються етнічно, мовами, способом життя, культурою [20, с. 5–6].

У цій науковій розвідці «цивілізація» розглядатиметься в широкому розумінні у контексті відмінностей Заходу і Сходу як двох відмінних культурних вимірів, що сформувалися на різних етичних, релігійних, звичаєвих засадах.

Відразу зауважимо, що значна частка сучасних наукових досліджень обстоює несумісність західної і східної культурної й правової парадигм. Зокрема, вони розглядають універсальну й божественну основу ісламських прав людини як певне протиставлення сучасним концептуалізаціям, заснованим на Загальній декларації прав людини [8; 9; 10; 13; 22]. Показово те, що аргументи, наведені в цих працях, мають тенденцію підкріплювати сучасний дискурс, який трактує суперечливі бачення прав людини як «зіткнення цивілізацій».

Значна увага приділяється порівняльним дослідженням репрезентації прав людини в ісламі і «Загальній декларації прав людини» [16; 21], а також загалом проблематиці розуміння і дотримання прав людини в ісламі [1–4; 7; 14; 15]. Порівнюються західні та східні традиції та впливи в історії права, державно-правової думки і в українських наукових розвідках [20; 23].

Водночас все ще бракує досліджень, присвяченим питанню порушення прав людини, що наявне в мусульманських суспільствах, різноманітним тлумаченням ісламських джерел, конкретним заходам щодо поліпшення захисту прав людини на практиці. Так само не сформовано в науковому дискурсі з означеної проблематики й однозначного розуміння змісту діалогу західної і східної цивілізацій та засобів забезпечення його результативності.

Метою статті є дослідження історичних передумов, системних першопричини та перспектив подолання суперечностей між західною та ісламською концепціями прав людини у міжцивілізаційному діалозі.

Виклад основного матеріалу. Початок сучасного розуміння прав людини закладено античними філософами, а свою статуторизацію вони отримали вже у Новий час в європейських державах. Принципи, закладені там у суспільну свідомість із початком буржуазних революцій, стали потужним цивілізаційним проривом, презентованим світу європейськими інтелектуальними елітами. Концепція прав людини в її сучасному трактуванні утверджує непохитність системи природних, невід'ємних прав, що охороняються законом. Відповідно до «Загальної декларації прав людини», ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р., «всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні чинити стосовно один до одного в дусі братства». Акцентується на тому, що кожна людина має особисті права. На міжнародному офіційному рівні словосполучення «права людини» було використано в Загальній декларації прав людини 1948 р. і набуло широкого вжитку як у правовій доктрині, так і державно-правовій ідеології, свідченням чого є відповідні правові акти (міжнародні, регіональні та внутрішньодержавні) [5].

Права людини, проголошені у міжнародно-правових актах, у кожній країні реалізуються лише в конкретно-історичній формі, що визначається характером політичної системи, релігією, традиціями і культурою. Зокрема, європейцю важко уявити, що такі зрозумілі і близькі їм за духом і світосприйняттям ідеї про цінність

особистості, повагу до її прав та свободи, не є настільки значущими для східної цивілізації, яка формувалася на докорінно відмінних ментальних засадах.

Східна релігійна думка не вносить поняття особистості до переліку значущих констант людського життя, адже лише великий космічний закон домінує над усіма і відводить кожному своє місце. Цей єдиний закон не залишає можливостей для особистого вибору, індивідуальних бажань і навіть власних суджень. Сягаючи своїм корінням у бронзове століття, східна ментальність й до сьогодні спирається на ідеї суспільства як відображенні космічного порядку, якому повинен підкорятися кожен. Відповідно у східному традиційному суспільстві право органічно оформлювалося на нормах релігії і моралі, закріплюючи їх вимоги як загальнообов'язкові за допомогою держави. Треба зазначити, що у встановленні гармонії та порядку, як вищої цілі існування держави, право там відіграло допоміжну роль, поступаючись місцем релігії, моралі, традиціям. У східних країнах правова норма переважно мала релігійне обґрунтування, відповідно правопорушення розглядалося крізь призму саме порушення моральних і релігійних устоїв.

Східна ментальність ґрунтується на тому, що людина повинна беззаперечно «злитися» із відведеною їй соціальною роллю і вже визначеним вищою силою життєвим шляхом, а коли всі обов'язки, що відповідають цій ролі, бездоганно виконані, – зникнути, або, точніше кажучи, розчинитися, ніби крапля, в океані загального. На противагу усталеній у Західній Європі ідеї щодо активної життєвої позиції людини у суспільстві та її значущості, на Сході у центрі уваги перебуває не індивід, а соціальна система з її ієрархією та узвичаєними правилами поведінки індивіда. У центрі європейського право- і світорозуміння – людина, з її унікальністю та індивідуальною особистісною стратегією розвитку.

Можна умовно виділити три фази, які західні держави пройшли у своєму історичному розвитку, що спричинило формування сучасної західної концепції прав людини.

Перша зумовлена зародженням ліберальної демократії (наприклад, ліберальна революція в Англії в XVII ст., Французька революція 1789 року). Зауважимо, що часові межі цієї фази доволі розлогі. Зокрема, Велика хартія вольностей була ухвалена 1215 року у Великобританії. Петиція про права 1628 року і, особливо, Білль про права 1689 року – це перші у світі європейські «форпости» захисту прав людини. «Хабєас корпус», заборона жорстоких покарань та надмірних штрафів, заснування інституту присяжних та багато інших інструментів захисту прав і свобод людини також сягають своїм корінням Великобританії XVII ст. Друга фаза пов'язана з різними формами авторитаризму та тоталітаризму (Німеччина, Італія, Іспанія, Португалія, Угорщина, Румунія, Польща, окуповані під час Другої світової війни країни тощо). Третю фазу можна визначити як період відновлення та зміцнення демократії. Важливим елементом цього процесу стала розробка конкретної та деталізованої концепції та системи захисту прав людини.

У всіх західних державах правові та державні інститути, закони та традиції ґрунтуються на гідності та цінності людської особистості. Здебільшого ці країни тією чи іншою мірою є «соціальними», визнають цінність та необхідність соціально-економічних прав особистості та соціальної ролі держави, усі вони так або інакше організують соціально-економічне прогнозування та планування. Відповідно права людини нерозривно пов'язані з тим, що ці держави економічно, політично та соціально розвинені та стабільні. Держава відповідає і підзвітна народу. Люди знають про свої права, а влада не може їх ігнорувати. Тож існування цілісної системи поваги до прав людини та їх захисту у західному цивілізаційному вимірі не підлягає запереченню, питання лишень у наявній відмінності між країнами щодо їх розуміння та реалізації.

Що ж до східних країн, то останнім часом посилюється інтерес до ісламської правової системи, що пояснюється необхідністю налагодження діалогу та пошуком контактів між західними урядами та урядами мусульманських держав. Нагадаємо, що Загальна декларація прав людини 1948 року не була ратифікована Саудівською Аравією. З цього моменту починається тривале обговорення та вироблення ісламських правозахисних документів, які б були своєрідним аналогом Декларації, але водночас відповідали б особливостям ісламської організації суспільства. Упродовж другої половини XX ст. мусульманськими державами проходилося безліч конференцій, присвячених правам людини, було засновано п'ять загальноарабських та понад ста національних організацій, що займаються цією проблемою. Неодноразово робилися

спроби створення загальноісламських декларацій та хартій, засадничими положеннями для яких ставали західні аналоги.

Найбільш відомими документами є Загальна ісламська декларація прав людини 1981 р. та Каїрська декларація з прав людини в ісламі 1990 р. [11, 18]. Проте й ці декларації не визнаються низкою ісламських держав, що позбавляє їх статусу загальноісламських. Відповідно виникає питання, що саме перешкоджає створенню такого документа, правильніше, що у вже створених документах не сприймається тими чи іншими державами? І ще одне питання, яке закономірно впливає із попереднього: чи можливе створення такого документа щодо прав людини, який би став компромісом між Заходом і мусульманським Сходом?

Відповіді на ці питання треба шукати у специфіці сучасного розвитку ісламської правової сфери, що характеризується двома тенденціями. Перша спрямована на збереження культурно-цивілізаційної своєрідності, унікальності шариату, що опонує іншим правовим системам. Друга – на проникнення духом глобалізації у напрямі зближення ісламської правової думки із західними підходами до прав людини. Між цими двома тенденціями наявні значні розбіжності у питанні подальшого розвитку правової системи. Все більшої переваги набуває друга тенденція, водночас гальмуючим фактором є власне особливості традиційної мусульманської правової системи. Джерела означеної системи умовно можна об'єднати у дві групи: священні (до яких належать Коран і Сунна) та раціональні (розробки мусульманських юристів щодо тлумачення релігійних норм).

Розробки юристів спираються на три основні принципи: 1) ідея «кіяс» – духовна установка на розмірковування, оцінку, тлумачення і рішення, що відбуваються на основі аналогії; 2) ідея «іджтіхад» – пошук рішення на основі конкретних випадків, зважаючи на осмислені загальні орієнтири, закріплені в Корані, Сунні або порадах та рішеннях пророків; 3) ідея «таклід» – обов'язок дотримуватися думок юристів минулого.

Аналіз мусульманської концепції прав людини дозволяє виділити такі її визначальні риси:

1. Глибока релігійність. Вона відображається як у первісному положенні про те, що права людини даровані їй Аллахом, так і в тісному зв'язку мусульманського права з шариатом (а отже, з Кораном та Сунною). Звідси впливає відповідальність окремої людини перед уммою (релігійною общиною). Права умми розцінюються як такі, що є вищими та більш значущими, ніж права індивіда.

2. Сильний зв'язок правової системи з іншими формами регулювання відносин у суспільстві: культурно-традиційними, релігійними, моральними тощо.

3. Казуїстичність, тобто увага до особливостей окремих випадків та пошук конкретного рішення, з огляду на загальні рекомендації та норми. Відповідно, відсутність стандартів в ухваленні рішень щодо регулювання правових випадків.

4. Відмінність між правами чоловіка і жінки, вільного та раба, мусульманина і не мусульманина. Спочатку кожен наділяється своїми правами залежно від його становища у суспільстві, релігійної належності та статевої ознаки.

Прихильники унікальності шариату заперечують загальний універсальний характер прав людини. На їхню думку, всі права людини визначені в Корані та в Суннах. Іслам встановив окремі фундаментальні універсальні права людства, яких мають дотримуватися і які повинні поважатися за всіх обставин». У своїй промові на Генеральній Асамблеї ООН 25 жовтня 1979 р. представник Омана Г. Маккі заявив, що основні концепції та принципи прав людини від самого початку були реалізовані в ісламському законі. Отже, немає такої потреби розробляти новий документ, до того ж в його підготовці посилаються на західні декларації, оскільки це суперечить мусульманській правовій культурі.

Пошук правового компромісу між Заходом та мусульманським Сходом викликав негативну реакцію з боку радикальних ісламських держав. Закликаючи до збереження традиційного мусульманського права, вони вказували на низку положень у нестворених деклараціях та хартіях з прав людини, які, на їх думку, були неприпустимі з погляду ісламу. Навколо цих положень й досі розгортаються дискусії серед представників різних мусульманських держав.

Оскільки в основу «загальноісламських» та «загальноарабських» документів було покладено Загальну декларацію прав людини та Європейську Конвенцію із захисту прав людини та основних свобод, фактично, ці дискусії розгортаються навколо суперечностей

між західною та ісламською концепціями прав людини (точніше кажучи, між сучасними тенденціями у правовій галузі та традиційним ісламським правом) [12]. Серед цих суперечностей одним із головних є питання про право людини на вибір релігії. В ісламі проголошено свободу вибору релігії, утверджується, що звернення до ісламу повинно здійснюватися за переконанням, а не силоміць. Водночас зміна ісламу на іншу релігію традиційно вважалася зрадою і каралася смертною карою, якщо відступник не покавсяся. Згодом це стало частиною мусульманського права. Досі право людини на вибір та зміну релігії залишається найбільш болючим для мусульманських держав. Саме з цієї причини Саудівська Аравія свого часу відмовилася ухвалити Загальну декларацію прав людини 1948 року. Тоді ж представник Єгипту звернув увагу, що є небезпека певних махінацій з боку добре відомих на Сході місій, спрямованих на навернення мусульман у християнство.

У Загальній ісламській декларації, що включила до тексту право на свободу віросповідання, є заборона на вихід з умми (тобто фактично заборона на зміну ісламу на іншу релігію) [11]. У проєкті ісламської Конституції 1979 р. йдеться про забезпечення природних основних прав на релігійні та інтелектуальні переконання у межах ісламського закону (шаріату). Каїрська декларація 1990 взагалі уникає питання про релігійну свободу.

В Арабській Хартії 1994 року взагалі не згадується про свободу вибору віри. Однак на сьогодні свобода думки, совісті та релігії, включно із свободою змінювати свою релігію чи переконання, не заперечується більшістю мусульманських країн. Суперечності між західною та ісламською концепціями прав людини полягає і в тому, що принципи гідності та братерства, які насамперед поширювалися лише на членів умми, зважаючи на ухвалені документи, повинні поширюватися на всіх людей, незалежно від їхнього віросповідання. Традиційно в ісламському праві мусульмани і не мусульмани мали різні права та обов'язки. Це важливе положення виявилось тепер порушеним, що означає відхід релігійного принципу належності на другий план. Актуалізується відокремлення релігії від держави, що неприпустимо для мусульманських держав. І жодна ісламська країна офіційно не робила кроків у напрямі відокремлення релігії від держави.

Поняття «дискримінація жінок» також розуміється по-різному західними та мусульманськими юристами. Традиційно жінки в ісламі не мали усієї повноти прав і обов'язків, яка була у чоловіків-мусульман. Тому статті декларацій про право на рівність та недопущення ніякої дискримінації (у Загальній ісламській декларації – ст. 3) викликають невдоволення в мусульманському суспільстві [3]. Цікаво, що у Каїрській декларації з прав людини у статті 6 «Рівність жінки з чоловіком» зазначено: «Жінка рівна чоловікові в людській гідності і має права, якими вона користується, та обов'язки, які вона виконує» [18]. Тобто фактично це положення у Каїрській декларації не суперечить традиціям мусульманського права: виділяється рівність чоловіка і жінки саме в аспекті поваги людської гідності і наголошується на тому, що у жінок є свої права та обов'язки. Але така рівність не визнається західними юристами, які обстоюють необхідність утвердження рівних прав у чоловіка та жінки.

Ставлення до концептуальної основи права – до свободи – є яскравим прикладом того, як під одним терміном розуміються різні поняття. Якщо переглянути основні ісламські документи з прав людини, можна дійти висновку, що принцип свободи згадується фактично у кожному з них. Наприклад, у Загальній ісламській декларації прав людини 1981 року у преамбулі сказано: «Ми, мусульмани... які вірують в наш обов'язок встановити ісламський порядок... де всі людські істоти народжуються вільними...» [11]. У статті 11.1 цієї ж Декларації утверджується: «Людина народжується вільною». У Каїрській Декларації з прав людини в ісламі у статті 11 проголошується: «Люди народжуються вільними, і ніхто не має права їх поневолювати, принижувати або експлуатувати, і не припустиме їх підпорядкування нікому, окрім Бога Всевишнього» [18].

На перший погляд видається, що між цими статтями та статтею 5.1 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод («Кожен має право на свободу та особисту недоторканність») немає особливої різниці. Але насправді треба зважати на різницю у самому менталітеті народів. Адже зміст правових понять визначається не лише предметністю, а й загальною логікою розвитку масової правосвідомості, а не дистильованою, абстрактною моделлю правосвідомості. Тобто ті ж самі поняття у різних народів містять у собі різні смисли, різні асоціації. Тож у західному праві свобода

розуміється як свобода поводитися відповідно до необхідності, втіленої у вимогливості до себе та у відповідальності перед собою як особистістю. Тобто знову лідирує принцип індивідуалізму, коли людина відповідальна передусім перед собою.

Подібне розуміння свободи неприйнятне для країн ісламського світу, що відкидає та засуджує будь-які прояви індивідуалізму. Свобода для мусульман, як уже було зазначено вище, це свобода перед іншими людьми, але не перед Богом. Іслам означає безумовне підпорядкування людини волі Бога, і відповідальність у такому разі виникає вже не стільки перед собою, скільки перед уммою.

Незважаючи на те, що до текстів ісламських декларацій включаються положення про право людини на свободу, це відбувається з певними поправками: у Загальній ісламській декларації (ст. 2) – «ніякого обмеження свободи, крім випадків, коли цього вимагає застосування закону» [11]; у Каїрській декларації (ст. 11) – «люди народжуються вільними... і не може бути їх підпорядкування нікому, крім Бога Всевишнього» [18].

Треба також уточнити, що закон, передусім, означає закон шаріату. З огляду на те, що шаріат керується нормами Корану та Сунни, можна говорити про те, що «застосування закону» означає в цьому разі те саме, що і «підпорядкування Богу Всевишньому». Наявні суперечності й у питаннях, пов'язаних зі свободою організацій та професійних об'єднань (стаття 20 у Загальній декларації та стаття 11 у Європейській конвенції). В ісламі традиційно вважається, що джерелом влади є Аллах. Це положення суперечить тезі «Воля народу має бути основою влади уряду», наявною у Загальній декларації. Відповідно усі партії та організації, неугодні Аллаху, забороняються. У Загальній ісламській декларації ще проголошується право на свободу зборів, але в Каїрській декларації це право не зазначено. Уряд визначає «угодність» партій Аллаху, спираючись у своїх рішеннях на Коран і Сунну, і навіть на шаріат. З погляду західних юристів це суперечить правам людини та порушує їх.

Важливо зазначити, що в ісламських державах наявна і власне правова практика, яка відображає, наскільки дотримуються прав, закріплених в офіційних документах, у реальному житті. І вона свідчить про наявність розриву між проголошеними в ісламських деклараціях та хартіях правами людини, з одного боку, і політикою держави та судових органів – з іншого. На практиці у багатьох мусульманських державах, як і раніше, реалізуються насамперед закони шаріату, а не проголошені правові документи [19]. Це викликає різку критику з боку міжнародних правових організацій (насамперед Міжнародної Амністії), які вбачають за цими порушеннями відмову від проголошених норм. Тож подані в ісламських деклараціях норми далеко не завжди відповідають мусульманській концепції прав людини. Саме тому правова практика є більш традиційною.

Показово, що Каїрська декларація більш традиційна, ніж Загальна ісламська декларація, що виражається у відкритому визнанні головної ролі шаріату: стаття 24 – «Всі права та свободи, обумовлені у цій декларації, підпорядковані ісламському шаріату» та стаття 25 – «Ісламський шаріат є єдиним джерелом для посилань при поясненні чи роз'ясненні будь-яких статей реальної декларації» [18]. Наявні й постійні застереження стосовно того, що права, позначені в цієї декларації, повинні діяти в межах, а не всупереч шаріату та Ісламу. Спроби прищепити схему західного розуміння прав людини на цей час не йдуть далі теоретичного рівня. Закріплюючись у статтях правових документів, ця схема не ухвалюється на рівні держави, яка прагне підпорядкування суспільства, а це можливе лише при використанні шаріату.

Висновки. Для мусульманського суспільства характерна традиційність, воно звикло жити за усталеними нормами, закріпленими в релігійних текстах. Мусульманська концепція права повною мірою влаштовує суспільство та відповідає його запитам, де кожен має своє місце, а отже – свої права та обов'язки. Тож існування двох вищезгаданих правових тенденцій у мусульманському суспільстві ускладнює, а то і унеможлиблює компроміс щодо вироблення єдиного документа з прав людини в ісламі. Означені суперечності також перешкоджають компромісу між Заходом та ісламським Сходом, що виявляється у взаємному неприйнятті правових норм протилежної сторони. Причини цих суперечностей закладені в самому історичному розвитку європейської християнської та ісламської цивілізацій, і визначальними серед них є зонайменше дві: по-перше, європейська правова система є на сьогодні абсолютно самостійною галуззю, відокремленою від інших форм регуляції відносин у суспільстві. Ісламська правова

система, навпаки, міцно пов'язана з цими іншими формами, що зумовлює її всепроникненість у різні сфери життя суспільства; по-друге, європейське суспільство глибоко індивідуалізоване, що знаходить своє відображення і в правовій системі: права людини понад усе. В ісламській правовій системі права окремої людини підпорядковані правам умми, а свобода для мусульман – це свобода в колі інших людей, але не у відносинах із Богом.

Отже, означені суперечності об'єктивно зумовлені і є культурно-правовою даністю, що й визначає розвиток міжнародних відносин. Проте людству, в усьому його культурному різноманітті, не уникнути конструктивного діалогу, адже йдеться про збереження життя на землі. Як справедливо зауважує О. Рафальський: «Альтернативи міжцивілізаційному діалогу майже не існує, оскільки лише він у змозі гармонізувати життєдіяльність людства сучасного формату. < > Тому орієнтація на співробітництво, прогресивний розвиток, на невтручання у внутрішні справи інших країн, інтеграція досвіду предків і сьогоденного покоління, соціальна і політична справедливість у відносинах цивілізацій і країн – майбутнє світової цивілізації» [20, с. 9].

Список використаних джерел

1. Al-Aqeel L. Human rights in the Noble Quran. *International Islamic Science Journal*. 2020. № 4. P. 100–131. URL : <http://ojs.mediu.edu.my/index.php/IISJ/article/view/2576/929> (дата звернення: 23.10.2023).
2. Almahfali M., Avery H. Human Rights from an Islamic Perspective: A Critical Review of Arabic Peer-Reviewed Articles. *Social Sciences*. 2023. Issue 12(2). P. 106. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12020106>
3. Almutawa A., Konstantinos M. Enforcing women's rights under the Arab Charter on human rights 2004. *The International Journal of Human Rights*. 2021. 25. P. 1258–1284.
4. Alrashid B., Fawzi M., Ali S. Freedoms and Human Rights between Islam and Heavenly Religions: A Comparative Descriptive Study. *International Islamic Sciences Journal*. 2021. No. 5. P. 143–177.
5. Боняк В. О. Термінологічна невизначеність категорії, що відображає можливості людини, необхідні для її існування та розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3 (94). С. 18–23.
6. Сердюк І. А. Цінність правових актів в аспекті утвердження і забезпечення прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3 (94). С. 52–60.
7. Chamankhah L. Human Rights and Muslims. *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*. Edited by Ronald Lukens-Bull and Mark Woodward. Berlin and Heidelberg: Springer International Publishing, 2021. P. 701–717.
8. Cingranelli D. Kalmick C. Yes, Societal Religiosity and Muslim Governments Threaten Human Rights. *Human Rights Quarterly*. 2020. Issue 42. P. 933–958.
9. Korletsian T. The Incompatibility of the Sharia Law and the Cairo Declaration on Human Rights in Islam with the European Convention on Human Rights. *Paper presented at 12th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities, Princeton, NJ, USA, April 3–4*. 2019. P. 123–129.
10. Nader H., Qureshi E. Islam and Human Rights: A 50 Year Retrospective. *Muslim World Journal of Human Rights*. 2022. 19. P. 1–8.
11. Islamic Council of Europe. Universal Islamic Declaration of Human Rights. London: Islamic Council of Europe. 1981. URL: http://hrlibrary.umn.edu/instree/islamic_declaration_HR.html
12. Johnston D. Islam and Human Rights: A Growing Rapprochement? *The American Journal of Economics and Sociology*. 2015. 74. P. 113–148. URL: <http://www.jstor.org/stable/43817509> (дата звернення: 23.10.2023).
13. Mayer A. E. Islam and Human Rights: Tradition and Politics. London : Routledge, 2018.
14. Mohammadi A. The culture and politics of human rights in the context of Islam. In *Islam and Encountering Globalization*. Edited by Ali Mohammadi. London : Routledge, 2012. P. 111–130.
15. Muhammed M. Human Rights and Religion: Islam in Perspective. *Lectio Socialis*. 2021. Issue 5. P. 25–34.
16. Mujbel Y. The theory of human rights between Islamic thought and international covenants. *Middle East Research Journal*. 2021. No. 6. P. 159–190. URL: https://journals.ekb.eg/article_192697_df2e515811aac11b1bb0446a1f77327e.pdf (дата звернення: 23.10.2023).
17. O'Sullivan D. Is the declaration of human rights universal? *The International Journal of Human Rights*. 2000. No. 4. P. 25–53.
18. Organization of the Islamic Conference (OIC). 1990. Cairo Declaration on Human Rights. Jeddah: Organisation of Islamic Cooperation. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/cairodeclaration.html> (дата звернення: 23.10.2023).
19. Qusailah Z. Human rights in the Islamic perception and the human reality. A comparative

study. 2020. URL: <http://dspace.univ-msila.dz:8080/xmlui/handle/123456789/19555> (дата звернення: 23.10.2023).

20. Рафальський О. Сучасні погляди на проблему діалогу цивілізацій. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. №№ 3–4 (83–84). С. 5–9.

21. Sofi S. A Comparative Study of Human Rights in Islam and Universal Declaration of Human Rights. *Journal of Islamic Thought and Civilization*. 2016. No. 6. P. 37–46.

22. Zakerian M. Universalism, human rights, and Islamic relativism. In *Routledge International Handbook of Contemporary Social and Political Theory*. London : Routledge, 2021. P. 571–583.

23. Western and Eastern traditions and influences in the history of law, state and legal thought: Materials of the XXXVIII International historical juridical conference, June 1–3, 2018, Vinnytsia / Editorial Board : I. B. Usenko (Chairman), Ye. V. Rominskyi (Executive Secretary), A. Yu. Ivanova, V. Ye. Kirichenko, N. M. Krestovska, O. O. Malyshev, I. V. Muzyka, O. N. Yarmysh. Kyiv–Kherson : Oldi-Plus. 2018. 304 p.

Надійшла до редакції 22.11.2023

References

1. Al-Aqeel, L. (2020) Human rights in the Noble Quran. *International Islamic Science Journal*. № 4, pp. 100–131. URL : <http://ojs.mediu.edu.my/index.php/IISJ/article/view/2576/929> (access date: 23.10.2023).

2. Almahfali M., Avery H. (2023) Human Rights from an Islamic Perspective: A Critical Review of Arabic Peer-Reviewed Articles. *Social Sciences*. Issue 12(2). P. 106. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12020106>

3. Almutawa, A., Konstantinos, M. (2021) Enforcing womens rights under the Arab Charter on human rights 2004. *The International Journal of Human Rights*. Issue 25, pp. 1258–1284.

4. Alrashid, B., Fawzi, M., Ali, S. (2021) Freedoms and Human Rights between Islam and Heavenly Religions: A Comparative Descriptive Study. *International Islamic Sciences Journal*. No. 5, pp. 143–177.

5. Boniak, V. O. (2018) Terminohichna nevyznachenist katehorii, shcho vidobrazhaie mozhyvosti liudyny, neobkhidni dlia yii isnuvannia ta rozvytku [The terminological uncertainty of the category that reflects human capabilities necessary for its existence and development]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Spec. issue № 3 (94), pp. 18–23. [in Ukr.].

6. Serdiuk, I. A. (2018) Tsinnist pravovykh aktiv v aspekti utverdzhennia i zabezpechennia prav liudyny [The value of legal acts in the aspect of establishing and ensuring human rights]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Spec. issue № 3 (94), pp. 52–60. [in Ukr.].

7. Chamankhah, L. (2021) Human Rights and Muslims. *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*. Edited by Ronald Lukens-Bull and Mark Woodward. Berlin and Heidelberg: Springer International Publishing, pp. 701–717.

8. Cingranelli, D. Kalmick, C. (2020) Yes, Societal Religiosity and Muslim Governments Threaten Human Rights. *Human Rights Quarterly*. Issue 42, pp. 933–958.

9. Korletsian, T. (2019) The Incompatibility of the Sharia Law and the Cairo Declaration on Human Rights in Islam with the European Convention on Human Rights. *Paper presented at 12th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities, Princeton, NJ, USA, April 3–4*, pp. 123–129.

10. Nader, H., Qureshi, E. (2022) Islam and Human Rights: A 50 Year Retrospective. *Muslim World Journal of Human Rights*. Issue 19, pp. 1–8.

11. Islamic Council of Europe. Universal Islamic Declaration of Human Rights. London: Islamic Council of Europe. 1981. URL: http://hrlibrary.umn.edu/instree/islamic_declaration_HR.html.

12. Johnston, D. (2015) Islam and Human Rights: A Growing Rapprochement? *The American Journal of Economics and Sociology*. Issue 74, pp. 113–148. URL: <http://www.jstor.org/stable/43817509> (access date: 23.10.2023).

13. Mayer, A. E. (2018) *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*. London : Routledge.

14. Mohammadi, A. (2012) The culture and politics of human rights in the context of Islam. In *Islam and Encountering Globalization*. Edited by Ali Mohammadi. London : Routledge, pp. 111–130.

15. Muhammed, M. (2021) Human Rights and Religion: Islam in Perspective. *Lectio Socialis*. Issue 5, pp. 25–34.

16. Mujbel, Y. (2021) The theory of human rights between Islamic thought and international covenants. *Middle East Research Journal*. No. 6, pp. 159–190. URL: https://journals.ekb.eg/article_192697_df2e515811aac11b1bb0446a1f77327e.pdf (access date: 23.10.2023).

17. O’Sullivan, D. (2000) Is the declaration of human rights universal? *The International Journal of Human Rights*. No. 4, pp. 25–53.

18. Organization of the Islamic Conference (OIC). 1990. Cairo Declaration on Human Rights. Jeddah: Organisation of Islamic Cooperation. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/cairodeclaration.html>

(access date: 23.10.2023).

19. Qusailah, Z. (2020) Human rights in the Islamic perception and the human reality. A comparative study. URL: <http://dspace.univ-msila.dz:8080/xmlui/handle/123456789/19555> (access date: 23.10.2023).

20. Rafalskyi, O. (2016) Suchasni pohliady na problemu dialohu tsyvilizatsii [Modern views on the problem of the dialogue of civilizations]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. №№ 3–4 (83–84), pp. 5–9. [in Ukr.].

21. Sofi, S. (2016) A Comparative Study of Human Rights in Islam and Universal Declaration of Human Rights. *Journal of Islamic Thought and Civilization*. No. 6, pp. 37–46.

22. Zakerian, M. (2021) Universalism, human rights, and Islamic relativism. In *Routledge International Handbook of Contemporary Social and Political Theory*. London : Routledge, pp. 571–583.

23. Western and Eastern traditions and influences in the history of law, state and legal thought: Materials of the XXXVIII International historical juridical conference, June 1–3, 2018, Vinnytsia / Editorial Board : I. B. Usenko (Chairman), Ye. V. Rominskyi (Executive Secretary), A. Yu. Ivanova, V. Ye. Kirichenko, N. M. Krestovska, O. O. Malyshev, I. V. Muzyka, O. N. Yarmysh. Kyiv–Kherson: Oldi-Plus. 2018. 304 p.

ABSTRACT

Olena Marchenko. Human rights in dimensions of Occidental and Oriental civilizations. The article examines the sociocultural problems of the realization of human rights in the context of the dialogue between Occidental and Oriental civilizations. It represents the historical prerequisites and systemic causes of contradictions between the Western and Islamic concepts of human rights, explores the specifics of the value bases of the formation of the Eastern legal mentality, substantiates the need to achieve a balance in the interaction of the individual and society while preserving the cultural identity of the people. Two trends in the modern development of the Islamic legal sphere are analyzed, one of which is aimed at preserving the cultural and civilizational originality, and therefore contains signs of opposition to other legal systems; the second – on the convergence of Islamic legal thought with Western approaches to human rights. The defining features of the Muslim concept of human rights are substantiated and clarified: if Western culture cultivates a person's desire to be a subject-organizer of activity, then in Eastern cultures the subject of activity is a whole group that is the bearer of real rights, and the individual is endowed with certain rights, being part of this group.

During the study, the attempts of Eastern states and their coalitions to create pan-Islamic declarations and charters, the basic provisions of which were Western counterparts, were analyzed. In particular, the main provisions of the Universal Islamic Declaration of Human Rights of 1981 and the Cairo Declaration on Human Rights in Islam were considered, which became the subject of wide discussions in eastern states. Since these documents were based on the Universal Declaration of Human Rights and the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in fact, these discussions are conditioned by the permanent confrontation between Western and Islamic concepts of human rights.

It has been proven that the indicated contradictions are an objectively determined cultural and legal given, and humanity, in all its cultural diversity, cannot avoid constructive dialogue and reaching a compromise in this intercivilizational dialogue.

Keywords: *human rights, Occidental and Oriental legal civilizations, Islam, dialogue of cultures.*